

**TAPU TAHRİR VE MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLERE GÖRE
RUMELİ'DE İHTİDA HAREKETLERİ
(1432-1482)**

Yrd. Doç. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
e-mail:hselcuk@erciyes.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde uyguladığı siyaset doğrultusunda orada yaşayan Hıristiyan dinine mensup insanlar arasında zorla İslamlaştırma politikası uygulanmadığı, insanları dinî yasantılarında serbest bıraktığı, bununla birlikte ihtida eden kişileri ödüllendirdiği hadiseleri incelenmiştir. Osmanlı askerî teşkilatının en önemli unsuru olan tımar sistemi uygulanırken, insanların din ve milliyetleri göz önüne alınmaksızın liyakati olan herkese tımar tevcihi yapılmıştı. Hıristiyan tımar sahiplerinden bazılarının zamanla İslamiyeti seçerek nev-müslim adıyla defterlere kayıt edildiği görülmüştür. Bunların sayılarının fazla olmadığını çünkü insanların dinine göre tımar tevcihi yapılmadığını, Hıristiyan tımar sahiplerinin bazen bir Müslüman tımar sahibinden daha geniş topraklar üzerinde yaşadığını dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Rumeli de din ayırt etmeksizin herkese tımar tevcih ettiğini görmekteyiz. Zaten Osmanlı Devleti'nin zorla İslamlaştırma politikası olsaydı bugün Rumeli'nin tamamı Müslüman olurdu.

1- Giriş

Bu araştırmamız 1432-1482 yılları arasındaki tapu tahrir ve maliyeden müdevver defterlerden istifade edilerek Rumeli bölgesinde tımar sahibi kişiler arasındaki ihtida hareketlerini ortaya koymaya yöneliktir. Tahrir, Osmanlı malî-idarî sisteminin esasını oluşturmaktadır. Osmanlı idaresine geçen bölgeler, bu idarenin gerektirdiği nizam ve teşkilât içerisinde tımar sisteminin gereği olarak, gelir kaynaklarının tespiti maksadıyla tahrir tabii tutulur; yerleşme merkezleri (yani şehir, kasaba, köy, mezraa) ve burada oturan vergi vermekle mükellef evli veya bekar sahiplerin tek tek isimlerini, ziraat sahalarını, yetistirilen mahsuller ve bunlardan alınan vergiler, belirlenerek "istatistikî kütük defteri" olarak da vasıflandırılan tahrir defteri hazırlanırdı. Osmanlı Devleti'nin bu yıllarına ait maliyeden müdevver ismi ile zikredilen defterlerde tapu tahrir defterinin özelliklerini tasımlanmaktadır. Bu defterlerde Hıristiyan tımar sahiplerinden İslamiyeti seçen kişiler nev-müslim adıyla

kaydedilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyıldaki Rumeli'ye yönelik iskân siyaseti ile daha sonraki dönemlerdeki siyaseti derin çizgilerle birbirinden ayrıldığı, müesseselerinin tamamen farklılık gösterdiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti Rumeli topraklarını elde etmeye başladıktan hemen sonra bu bölgelere Anadolu'dan getirdiği Türk ve Müslüman halkı iskâna tabi tuttu. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden gelen insanlara hem sultan tarafından hem de yanlarında gittikleri kişiler (Evrenos Gazi, Turahan Bey gibi sultana tabi komutanlar tarafından) tarafından timar tevcihleri yapıldı. Bunun yanı sıra orada mevcut bulunan Hristiyan halktan bazı kişilere de bizzat hükümdar, beylerbeyi veya sancak beyi tarafından timar tevcihi yapıldı. Arşiv malzemelerinin verdiği bilgiler doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde timar tevcihinde bölge halkına yönelik her hangi bir belirleyici siyasetinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu meyanda İslamlaştırma politikasının mahiyeti ve sonuçları değerlendirilecektir. Bu konuya geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu bölgelerde genel olarak ihtida hareketleri nasıl olduğuna kısaca bakmamız gerekmektedir. Öncelikle vakayinamelerden hareketle bu bölgedeki halk arasındaki ihtida hareketlerinin genel bir değerlendirmesinin yapıp daha sonra devletin genel olarak ihtida konusunda takip ettiği politikayı ele alacağız.

2- Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yıllarında İhtida Hareketleri ve Bunun Sebepleri

İslam literatüründe, bir başka dine mensup şahsın, putperest veya dinsiz bir insanın Müslümanlığı seçmesine ve hayatını ona uydurmasına "ihtida" (conversion) denilmektedir¹.

Tarihî süreç içerisinde din değiştirme olayına bakıldığında din değiştirme olayının sebeplerini psikolojik ve sosyo-kültürel faktörler olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz. Günahkarlık duygusu, dramatik tecrübeler, iç çatışmaları ile manevi aydınlanmayı psikolojik faktörler, dini telkin ve irsatlar ile başka bir dinle teması da sosyo-kültürel faktörler arasında sayabiliriz².

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Marmara Havzasındaki ihtida hareketlerinin, Rumeli'deki ihtida (din değiştirme) olayından daha fazla olduğunu görüyoruz. Bunu Müslüman olmayan halkın Anadolu'ya göre Balkanlar'da daha fazla sayıda olmasıyla açıklayabiliriz. Osmanlı devleti prensipte, gerek Balkanlarda ve gerekse Anadolu'da ihtidayı teşvik etmiş ve ihtida edenleri ödüllendirmişti. Osmanlı Devleti zorla ihtida ettirme yoluna

kesinlikle gitmemisti. Çünkü böyle bir davranis hem Islam hukukuna hem de devletin maddi çıkarlarına aykiri idi. Bununla birlikte Müslüman olmayan halk askeri hizmetten muaf olmak sartiyla cizye ödüyor bu da oldukça önemli bir yekün tutuyordu. Osmanli devleti dinsel bir hos görü politikasinin takipçisi olmustur.³

Balkanlarda ihtida hareketleri ilk iki yüzyilda oldukça az miktarda gerçekleşmisti. Bununla ilgili olarak arshiv malzemelerinde mevcut bulunan nev-müslimlerle ilgili kayitlari vererek bu durumu ortaya koymaya çalışacağız. Balkanlarda Osmanli Devleti'nin kuruluşunda Bosna-Hersek ve Arnavutluk disinda toplu ihtida hareketlerinin pek olmadigini çoğunlukla münferit ihtida hareketlerinin oldugunu görmekteyiz. Bunun nedenlerini ise su şekilde izah edebiliriz. Her seyden önce, Osmanlilar bu bölgeye geldiklerinde yerli halk sosyo-ekonomik açıdan kötü bir durumda ve feodal beylerin kati idareleri altında idiler.

Osmanlilar Balkanlari bu ortam içerisinde bu ortam içerisinde halkın can ve mal güvenliğini verdikleri ahitnamelerle garanti altına almışlardı⁴. Hatta yerli küçük hanedanlar, senyörler, Bizans imparatorlari dahi benzeri ahitnamelerle Osmanli Devleti'nin vasali konumuna gelmişlerdi. Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Sirbistan ve Yunanistan da askerî sınıftan Osmanliya sadık kalmis unsurlar Osmanli askeri kadrolarina alinir, onların fetih öncesi dönemde tasarruf ettikleri pronoya ve bastina'lari Osmanli idaresinde kendilerine timar olarak verilirdi. Osmanli egemenligi, hakimiyet kurdugu topraklarda Sultan'in yüksek siyasi otoritesinin taninmasi ve belli kanunlarla saptanmis vergilerin ödenmesi ötesinde millî ve dinî bir amaç gütmüyordu. Osmanli kanunlarının temel prensibi köylü üzerindeki angaryaların kaldırilmasi idi. Osmanli devleti, devlet olarak bir Islamlastirma politikasi gütmemisti⁵.

Anadolu'nun Islamlasmasi Osmanli öncesinden, daha XI. yüzyildan baslar. Balkanlarda ise bu olgu XIV. yüzyilda başlamistir. Balkanlarda iskâna tabi tutulan kisiler Müslüman Türkler idi. Bunun yanin sira Balkan topraklarında Osmanli devleti öncesinde buralara gelmiş olan Türklerde bulunmaktaydi. Peçenek ve Kumanların bakiyeleri olan Türkler ile Selçuklu Sultani Izzeddin Keykavus'a(1246-1249) bagli olan Türkler Rumeli bölgesine geçerek orada Hristiyanlaşmışlardı⁶.

Osmanliların hakimiyet kurdugu Marmara havzasında kuruluş devrinde de ihtidalar vuku bulmustu. Nitekim dönemin kaynagi Nesri'de , Iznik'in fethi ve Orhan Bey'in oğlu Süleyman Pasa'ya bu toprakların verilmesi konusu ile ilgili olarak; “Ve Süleyman Pasa ol vilayette ol kadar adl ü dad itdimkim,

Türk'ün ayin-ü erkanini görüp, gelip Müslüman oldular ve ol vilayette ne kadar mülkler var ise cemi' Süleyman Pasa virdüğü karar üzerine simdi dahi mukarrer"⁷, diyerek Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki adetli idaresi sayesinde ihtida hareketlerinin meydana geldiğine dikkat çekilmektedir.

1339 ve 1340'da Bizans Patrikhanesinin Iznik halkına hitaben nesretmiş olduğu beyanname, Iznik'te çok sayıda ihtida hadisesinin meydana geldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte beyannamede işaret edilen sayıyı ihtiyatla karşılamak lazımdır. Zira Bizans hakimiyeti altındayken oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan bu şehrin, fetihden kısa bir süre sonra nüfusun azaldığı bilinmektedir. Nitekim İbn Batutu'nun gözlemlerine göre "Iznik'in çok az nüfusa sahip malik"⁸ bulunması Gibbons'un ifade ettiği gibi "bura halkının büyük bir miktarda ihtida ederek Osmanlı topraklarına dağıtıldıkları gibi yorumlanamaz. Iznik nüfusu, imparatorluk payitahtının İstanbul'a naklinden sonra, o havalinin önemsiz bir hudut memleketi olmasından dolayı daha Osmanlı fethinden evvel çok azalmıştır⁹. Bu nedenle ihtida eden kişiler fazla olmakla beraber bunu şehrin tamamı ihtida etmiş gibi göstermekte doğru olmasa gerektir.

Benzer görüşe sahip olan Gibbons tarafından Bursa'yi toptan ihtida etmiş bir şehir olarak göstermektedir. Öncelikle Bursa bir ticaret merkezi olması sebebiyle bünyesinde farklı dinlere, ırklara, kültürlere mensup insanları barındırmaktaydı. Bu nedenle şehrin çehresi sürekli değişmekteydi. Bursa Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra bu bölgede de ihtida hareketleri görülmüştür. Fakat bunu bir şehrin tamamen ihtida etmiş gibi göstermek doğru değildir. Nitekim aşağıda bahsedeceğimiz gibi fetihden neredeyse yüzyıl sonra bile ve hatta daha sonraki daha sonraki yüz yıllarda da burada ihtida vakalarının olduğu Bursa'da toplu ihtidanın olmadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi şehrin çehresinin sürekli değişmesi de bunda etkili olmuştur. Eğer ki şehrin tamamı ihtida etmiş olsaydı sonraki yüzyıllarda ihtida hareketlerine rastlamamız gerekmekteydi.

Arnavutluk, daha I. Murad döneminde fethedilmeye başlanmış ve Arnavutlar ile Türkler bu yıllardan itibaren ilişki kurmaya başlamışlardı. Osmanlı fethinden önce Arnavutluk dinî bakımdan İstanbul patrikhanesi yönetimine verilmisti. 1054 yılında İstanbul Kilisesi ile Roma Kilisesinin birbirinden ayrılması üzerine, Kuzey Arnavutluk Roma'nın etkisi altına girerek buralarda Katoliklik yayılmıştı. Ortodoks Arnavutluk ise başlangıçta Ohri'deki Bulgar Baş piskoposluğuna bağlanmıştı. Arnavut Hıristiyanları Katolik Kilisesi ile Ortodoks Kilisesi arasında duruma göre yer değiştirmişler ve bu da Arnavutlar arasında Hıristiyan dini bakımından manevi bir çöküntü yaratmıştı¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin bu bölgede hakimiyet kurmasından sonra yerli halktan büyük bir kısmı eski görevlerine devam ettiler. Sahip oldukları topraklar ikta adı altında kendilerine tevcih edildi.

H.835 M.1431-1432) tarihli Arnavid-ili defterine göre, burada mevcut 335 timardan 56'si Hristiyan sipahilere aitti. Fakat Müslüman feodal beylerin Hristiyan beylerden on kat daha fazla gelire nail oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hristiyanlardan timar sahiplerinin bazılarının topraklarının da oldukça geniş olduğunu görmekteyiz. H.882(M.1477-1478) Tarihli Sancak-i vilayet-i Hersek defterinde Vuçka, 5956 akçe timara sahipti¹¹ ki bu diğer bazı müslüm timarlarından da oldukça fazla idi. Bunun yanında yerli beylerden İslamiyet'i seçenleri beylerin sahip oldukları toprakların kendilerine veriliyor olması ve bir takım imtiyazlar sağlanması İslamiyeti seçmeyi cazip hale getiriyordu. Sahip oldukları statülerini ve maddi imtiyazlarını korumak isteyenler böylece Müslüman olmaya ve yeni hakim sınıf saflarına geçmelerinde etkili oluyordu. Arnavut Beyleri bu imtiyazdan istifade etmekte ve Müslümanlığı kabul etmekteydiler. Daha 1432 yılında 335 timar erbabından 175'ni Müslüman olmuş Arnavutlar teşkil etmekteydi. Diğer bir grup, özellikle küçük sipahiler, Sancak Beyi ve Beylerbeyi hizmetinde bulunan gulam-ı mîr'lerdir. Bu gulam-mîrler'e her şeyden önce Arnavut beylerinin İslami kabul etmiş olan çocukları dahildir. Bu yerli Müslüman beyler, çevresine tazyik etmekte, etrafına Müslüman olmuş akrabalarını toplamakta ve askerî, dinî ve idarî hiyerarsinin en üst makamlarına kadar yükselmekteydiler¹². İhtida hareketlerine neden olan bir başka etken de, buradaki nüfuz sahibi kimselerin eski imtiyazlarını devam ettirme düşüncesidir.

Mesela zikrettiğimiz defterde Yakub Bey bir timar tevcihine biti vermesi vesilesiyle anılmı¹³. Onun karesi Kasım Paşa ise, II. Murad ve II. Mehmed'in en seçkin komutanlarından birisi olmuştur. Güney Arnavutluk'un en meşhur feodal ailelerinden birisini temsil eden Gjin Zenebisi'nin iki oğlu da, Sultan Sarayı'nda eğitim görmüştü. Hasan Bey adıyla anılan bunlardan birisi, 1455 yılında Kalkandelen'de subası görevini almıştı¹⁴.

Osmanlıların Balkanları fethetmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin sağladığı dinî hoş görü çerçevesinde Balkanlardaki Katolikliğin Ortodokslar üzerindeki baskısı azalmış ve Ortodoksluk serbestiyete kavuşmuştur¹⁵.

Balkanlar'da İslamiyet'i kabul etmiş olan ikinci büyük grup Bosnalılardır(Bosnaklar). Bosnalıların bir kısmı Bogomil mezhebinden olup, Osmanlıların Balkanlara geçmesinden çok daha önce bu mezhebe girmişlerdi. Pavlakimigin Balkanlardaki yerleşiminden sonra onlara Bogomil adı

verilmisti. Bogomil'in kurucusu olan Pop Bogomil'in öğretisi, Massalian'lar ile, Bizans hükümeti tarafından büyük kitleler halinde Trakya'ya göç ettirilerek uzun bir süreden beri Bulgaristan ve Makedonya'nin Slav halki ile yan yana yaşamakta bulunana Pavlikanların doktrinden dogmustur. Aslında maniheizm'e irca edilmesi gereken pavlikanlık gibi Bogomillik de dünyaya iki prensibin; iyilik ve kötülük tarafından hükmedildiğini ve birbirine zıt bu iki kudret arasında mücadelenin bütün dünya olaylarını ve her insanın hayatını tanzim ettiğini kabul eden düalist bir doktrindir. Bogomil mezhebi Balkanlarda en çok Bosnalılar, Bulgarlar ve Sırp'lar arasında yayıldı ve Anadolu'daki döneme göre inançları oldukça değişti¹⁶.

Bogomil mezhebi Bosna'da XII. Yüzyılda gelişmeye başlayınca, Roma buna karşı şiddetli önlemler aldı. Hatta çevresinde Katolik rahipleri bulunmasına rağmen Sırp Kralı Kotroman bile Bogomil idi¹⁷.

Bütün baskılara rağmen Bogomillığın Balkanlarda yayılması önlenemedi. Bogomiller uzun yıllar Katolik Kilisesi ile Ortodoks Rum kilisesi arasında ezildiler. İslamla Bogomillığın karşılaşması bu ortam içinde oldu. Osmanlılar Balkanlara geçip, özellikle ilk dönemlerde, yerli halka geniş din özgürlüğü tanıyınca, Bogomillerin önemli bir kısmı ihtida etti¹⁸. Ciro Truhelka "Bogomillerin, emlaklerini kaybetmek istemedikleri için kitleler halinde İslamiyet'i kabul ettikleri keyfiyetinin bir efsaneden ibaret"¹⁹ olduğunu söylemektedir ki nitekim H.835 tarihli Arnavid ili defteri de bu sonucu bu doğrular niteliktedir.

Osmanlılar memleket dahilinde buldukları zadeğânin imtiyazlarını tereddütsüz tasdik ederek onları mürislerinin varisleri olarak bıraktılar ve bunun için İslamiyet'i kabul edip etmemelerini katıyen düşünmediler. Bosna'daki Türk sancakları ile bilhassa Raguza, Bosna zadeğân ahfadının taleplerini karşılayabilmek için vakıf tahsis edilmistir. Bosna voyvoda ailelerinin ahfadi da Türk istilasından sonra yalnız voyvoda unvanını muhafaza etmekle kalmamışlar, buna ait vazife ve imtiyazları da muhafaza etmekte devam etmişlerdir. Fethi takip eden ilk on sene zarfında Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişki pek samimi idi ve başka türlü olmasına da imkan yoktu. Zira iki biraderden birinin İslamiyet'i kabul ettiği ve diğerinin ise eski dinine sadık kaldığı çok defa vaki idi. Bosna Sarayındaki İsa Bey hamamının banisi Gazi İsa Bey bir mektubunun hasiyesinde Dük Stephan'i biraderi olarak ve Voyvoda Pavlovic'i ise yegeni olarak zikretmektedir. Sultan Bayezid'in damadı ve çok defa veziri olan Hersekli Ahmed Paşa Hıristiyanlığa sadık kalan biraderiyle katıyen münasebeti kesmemisti²⁰.

Buna benzer bir örneği H.859(M.1454-1455) Tarihli Tirhala Livasına ait bir defterde görmekteyiz: “*Timar-i Pavlo, Mikra'nin oğluymus, kardasi Pasa-yigit gözün çıkarmis, gözsüzdür*”²¹ kaydından Kardesi Pasa-Yigit'in Müslüman olmuş fakat Pavlo eski dininde kaldığı anlaşılmaktadır.

Kanun-i kadim üzere bir gayri müslim Müslüman olacak olursa divan-i hümayuna gelip ona Müslüman alameti olan bir destar ve bir mintan ile sünnet ve merhem akçasi olarak elli akçe (on altıncı asrın sonları) verilirdi. Kanunnamelerde Kanun-i nev-müslim ismi altında bir madde vardır ki o da divanda Müslüman olanlar hakkındadır. Bu kanuna göre Divan-i Hümayunda vezir-i azam huzurunda bir gayri müslim, Müslüman olmak isterse derhal şahadet telkin olunup bir avuç akçe ihsan olunarak elbisesi için defterdara emir olunur ve hemen kendisini divan çavuslarından biri alıp cerrahlardan o gün divanda nöbetçi olan cerraha götürüp oradaki muayyen yerde sünnet edilirdi. H.1148(M.1735) tarihli bir vesikada yeni Müslüman olan bir kişi ile ilgili olarak şu kayıt mevcuttur; “*Seref-i Islam ile müserref olana kadimden her ne verile gelmisse ona göre verilsin*”²² şeklindeki ifadede uygulamanın daha önceki devrilerde atfedildiği görülmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren bütün bir takım elbise veya bedeli verilmek adet olmuştur²³.

Netice itibarıyla Osmanlı devleti idari teşkilatını tam manasıyla kurduktan sonra yeni Müslüman olanlarla ilgili ve onlara ne uygulandığı konusunda daha sonraki dönemlerde belli bir kanun uygulanmaktaydı. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılları, döneme ait veya günümüze intikal eden kaynakların yetersizliği bu konuda kesin hükümler vermeyi zorlaştırmaktadır. Yeni Müslümanlara verilen nev-müslim akçe'sinin 1432 yılında da mevcut olduğu Bursa Kadi Sicillerinde kayıtlardan hareketle ortaya konulmaktadır.

Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad devri vezirlerinden olan Hacı İvaz Pasa Tokat ve Bursa'da eserler yaptırdı ve bununla da ilgili olarak vakfiyeler düzenledi. Bursa'daki eserleriyle alakalı olan vakfiye suretinde Hacı İvaz Pasa “**.. hidayeti, isyan ve delalet tercih eden, tudyân ve küfür vadisinden ayrılarak iman kulpuna sarılanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla her gün iki dirhem biriktirilir..**” demek suretiyle vakfın gelirlerinden her gün ayrılacak iki dirhemlik meblağın “**Mühtedi Fonu**”na aktarılmasını şart kilmisti. Bu suretin cümlesinden, vakfiyenin 1 Cemaziyelevvel 830/28 Subat 1427'de tanzim edildiğini öğreniyoruz²⁴. Hacı İvaz Pasa'nın mühtediler için kurduğu fon fonksiyonel olmuş ve daha sonraki yüzyıllarda da amacına uygun şekilde hizmet vermiş ve Divan teşkilatında da bununla ilgili bir kanun oluşturulmuştur.

Bütün bunlardan hareketle Osmanlı Devleti'nin Kuruluş yıllarından itibaren yeni Müslüman olmuş kişileri ödüllendirdiği ve nev-müslim akçesi verdiği anlaşılmaktadır. Anadolu topraklarında 1427 yılında uygulanan bu kurum muhtemeldir ki Rumeli topraklarında da uygulanmıştır. Zira aşağıda zikrettiğimiz yeni Müslüman olmuş kişiler Nev-müslim adıyla kayıt edilmişlerdir fakat bunlarla ilgili olarak elimizde yeterince belge mevcut değildir. Bu kişilere de Bursa'da olduğu gibi ya bir vakfın gelirinden fon ayrıldığını ya da divanda daha o zamanlar da böyle bir geleneğin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Zira yeni Müslüman olmuş kişilerin eski dindaslarından farklılıklarını gösterecek kıyafetlerin temini ve psikolojileri göz önüne alınarak böyle bir uygulamanın Rumeli'de de mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

3- Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri

Osmanlı iskân politikasının en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz Anadolu'dan sürgün veya nakiller yoluyla getirdiği insanları Rumeli'de ele geçirilen bölgelere yerleştirmesidir. Bu politikanın en önemli özelliği Rumeli bölgesinde iskâna tabi tutulan kişilerin geldikleri yerlerde ayrı ayrı yerleşim birimleri oluşturmalarıdır. Müslüman Türkler Hristiyan köylere yerleştirilmedikleri gibi şehirlerde bile ayrı mahalleler kurmuşlardır. Bu şekilde Hristiyan nüfus ile Müslüman nüfusun bir arada olması engellenmiştir²⁵.

Filiba, Sofya, Eski-Zagra ve Tatar Pazarı'nda Türk ve gayri müslim mahalleler ayrı ayrı idi. Yani Türk mahallelerin hiç birinde gayri müslim nüfus bulunmamaktaydı; keza, gayri müslim mahallerinde de hiçbir Türk nüfus yer almamaktaydı. Bu durum Hristiyan unsurun İslamlaştırma gibi bir politikaya maruz bulunmadığının açık bir delilidir²⁶. Aslen Hristiyan köyleri olup Müslümanların da meskun olduğu köyler; Karye-i Bardofça²⁷, Karye-i Belalene²⁸, Karye-i İstaykofça²⁹, Karye-i Torbarova³⁰ ; Türklerin Hristiyanlarla birlikte oturdukları köy; Karye-i Beraseniç³¹ gibi. Yine Türklerle Müslümanların birlikte oturdukları köyler Zaganos Paşa'nın zevcesinin Bursa'da bulunan Kubad Çarşısındaki muallim-hanesine vakfetmiş olduğu köyler ki Virgario-Hori 34 hane gebran iken 2 hane Müslim, Hidro-Hori 23 hane gebran iken 3 hane Müslim idi³². Burada ilk akla gelen müslüman olarak kaydedilen kişilerin ihtida etmiş olma ihtimalidir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Osmanlı köy toplumunda yaygın gelenek Hristiyan ile müslümanların ayrı ayrı köylerde oturmalarıydı. Ayrıca, Rumeli'nin Etrâkinin Koyun Adeti ve Çingene Kanunnamesi'nde; "Ve Müslüman olan çingene

kâfir arasında oturmaya, Müslümanlara karışa ve illâ bile oturub müslümlere karışmayacak olursa, dutub haracların ala."³³, şeklinde bir kanun maddesi bulunmaktaydı. Bu durum Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada oturmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Osmanlı devleti toprakları dahilinde sadece müslümanlığı kabul ederek toprak sahibi olmak diye bir şey hiçbir zaman söz konusu olmamıştı. Müslüman olan kişilerin timar sahibi olmaları yanında İslamiyet'i kabul etmemiş birçok Osmanlı vatandaşının da timara sahibi olduğunu görmekteyiz. Bu konuda Halil İnalçık'ın kapsamlı bir çalışması bulunmaktadır ki burada Hıristiyan olup timar sahibi olanlar hakkında bilgi sahipleri³⁴.

Hıristiyan olup timar sahibi olanların defterlerdeki kayıtları şu şekildedir:

H.835 (M,1431-1432) tarihli Arvanid-ili defterine göre Arvanid-ili sancagında 335 timardan 56'si Hıristiyanlara aittir.

H.859(M.1454-1455) tarihli deftere göre Vilç vilayetinde 170 timardan 27'si kafir sipahilere aittir.

H.859(M.1454-1455) Tarihli Tirhala Livasi defterinde Tirhala'da 182 timardan 36'si Hıristiyan sipahilere aittir.

H.859 (1454-1455) Tarihli Rumeli'ye ait Yelec, İzvecan, Hodide, Senica, Ras, Üsküb, Kalkandelen nahiyelerini ve tabilerini ihtiva eden timar defteri. Kalkandelen müstesna bütün diğer nahiyelerde 189 timardan 160 kadari İshak Bey ve onun gulamları ve hizmetkarları elindedir. Kalkandelen'de yine onun haslarından 41 timar hizmetkarları elindedir.

II.Murad Devri Kirçeva, Pirlepe Havalisi İcmal Defteri, Bölgedeki 90 timardan 26'si Hıristiyan sipahiler elindedir.

1469 Mayısında tamamlanmış olan ve Bosna, Hersek, Yelec vilayetlerini ihtiva eden bir mücmel defter içinde 467 timardan 111 Hıristiyanlara ait timarlardır. Bunlardan yalnız 4'ü mustahfaz timaridir.

Bu kayıtlar Osmanlı Devleti'nin Müslüman olma şartı aramadan tebaasına toprak verdiğini göstermektedir bu da devletin izlediği timar politikasını göstermektedir.

Tapu tahrir ve maliyeden müdevver defterlere göre yeni müslüman olmuş timar sahipleri ise şu şekildedir:

H.882(M.1477-1478) tarihli Vulçitrin Livasi Mücmel defterinde, 3 kişinin Müslümanlığı yeni kabul ettiği yazılmıştır. Timar-i Yusuf Müslüman-i

nev³⁵ ve Timar-i Atmaca Müslüman-i nev³⁶, Timar-i Muhammedî veled-i Sinkor³⁷.

H.871(M.1466-1467) Tarihli Tirhala Livasi İcmal defterinde yeni Müslüman olan 19 kişinin kayıtları bulunmaktadır: “Timar-i Mehmed ve Ali nev-Müslüman”³⁸, “Timar-i Mustafa”, “nev-Müslüman Zeamet-i İstir der tasarrufu Hizir Bey bin Vulkasin”³⁹, “Barak hizmete gelmediği için timarı elinden alınarak Frenkten kaçıp gelen Gilibertes Kançilyaryus’a verilmiş o da Müslüman olmuş ve Ahmed adını almıştır”⁴⁰ gibi 19 timar sahibinin yeni Müslüman olduğu kaydedilmiştir.

Muallim Cevdet Yazmaları nr.0.76’da kayıtlı defterde 11 timar sahibi yeni Müslüman olduğu kaydedilmiştir;

“Timar-i İshak, Timar-i Kasım”, “Timar-i Muhammedî”, “Timar-i İsmail”, “Timar-i Hamza”, “Timar-i Karagöz”, “Timar-i Hizir”, “Timar-i Ahmed”, “Timar-i Mehmed”, “Timar-i Süleyman”⁴¹.

871 tarihli Mufassal timar tevcih defterinde Yeni Müslüman olan 6 kişi:

“Timar-i Yakub”, “Timar-i İlyas ve Karagöz, Timar-i Yusuf”, “Timar-i İlyas”, “Timar-i Doğan”⁴².

873-881 tarihli MAD nr.35 İki kişi yeni Müslüman olmuş kendilerine timar verilmiştir.

H.835(M.1431-1432) tarihli Arvanid-ili defterinde 6 kişi yeni Müslüman olmuş:

Timar-i Simos adını Yusuf kodular(842)⁴³, Arnavut Hamza Müslüman oldu(858)⁴⁴, Timar-i Mustafa veled-i Pavlo Kurtik⁴⁵, Timar-i Ali veled-i Karli⁴⁶, Timar-i Özgür oğlu Komen ki Müslüman oldu, adı Ahmed konuldu⁴⁷, Timar-i Pasa-Yigid Celladî Doğan’a kulluk edermiş Müslüman olmuş⁴⁸.

Rumeli’de vaki Timur Hisar, İstefanya, Kalonya, Narakob, Bağdanos, Köprülü ve Kesriye nahiyelerinde bulunan timarlarla ilgili defterde:”Timar-i Musa veled-i Pako”⁴⁹

Toplam 48 timar sahibinin bu tarihlerde 1432-1481 yılları arasında tahriri defterlerine göre İslamiyet’e girdikleri görülmektedir ki bu sayı çok fazla değildir. Rumeli’de dinden dönme yani ihtida hareketleri bilhassa toprak sahipleri göz önüne alındığında fazla olmamıştır. Bu konuda özellikle tahrir defterleri, cizye sayımları ve avariz defterleri sağlıklı sonuçlara varmak için önemli belgeler vermektedir. II. Bayezid dönemine ait cizye defteri Nikolaj Todorov ve Ömer Lütfi Barkan tarafından incelenmiştir.

N. Todorov, 896 yılında o sırada Osmanlı hakimiyetinde bulunan bütün Balkan devletlerinde Müslüman olanların sayısı hakkında şu bilgileri vermektedir: Pasa Livası(25), Silistre(3), Sofya(9), Vılçitrin(5), Prizren(1), Bosna(99), Hersek(62), Ohri(11), Avlonya(14), Agriboz(3), Mora(3), Midilli(6), Keke(14), toplam 255 kişi yeni İslamiyet'i seçerek cizye vergisinden muaf olmuştur. Ömer Lütfi Barkan 893 yılında (7) ve 894 yılında (94) kişinin Müslüman olduğunu cizye defterlerine dayanarak ortaya koymuştur⁵⁰. Bu sayım tahrirleri 1487-1491 yılları arasında Rumeli'de yalnız 258 gayrimüslimin İslamiyet'i seçtiğini ortaya koymaktadır⁵¹. Görülüyor ki Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini tesis ettiği ilk yıllarda timar sahipleri arasında ihtida hareketleri o kadar fazla olmamıştır.

4- Sonuç

Türkiye Selçuklular zamanında Anadolu'ya Türkistan'dan sürekli olarak Türk göçleri gelmekteydi ve bu gelen kişiler Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleştirilmekteydi. Aynı şekilde Timur'un istilasına kadar ve bu bölgede Safevi Devleti kuruluncaya ve Osmanlı Devleti'nin Orta-Asya ile bağlantısı kopuncaya kadar Osmanlı da doğudan sürekli Türk kanı ile beslendi. Anadolu'ya yerleşmiş olan Oguzların bir kısmı Rumeli'ye gönderilerek bir taraftan gaza ve cihatla uğraşmaları sağlandı bir taraftan da bu bölgede fethedilen yerleri yurt tutmaları imkanı verildi. Rumeli'ye yerleşen Türkler Oguz boylarından idiler. Rumeli bölgesinde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı istimalet politikası sayesinde o bölgede geniş bir huzur ortamı oluşmuştu. Halktan insanlar arasında bu politikanın bir neticesi ve Kolonizatör Türk dervişlerinin katkısıyla ihtida hareketleri meydana gelmişti.

Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin ne hakimiyet kurduğu halk üzerinde ne de askerî teşkilatın önemli bir unsuru olan timar sahipleri üzerinde zorla İslamlaştırma politikası olmamıştı. Eğer Osmanlı Devleti zorla İslamlaştırma gibi bir politika takip etseydi Rumeli bölgesinde Hıristiyan timar sahiplerine rastlamamız gerekirdi. Hıristiyan dinine mensup bir kişi tipki bir Türk Müslüman kişi gibi aynı haklara sahip idi. Kendisine timar tevcihi yapıyor, toprağı ekip dikişbiliyordu. Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesindeki Hıristiyan timar sahipleri üzerinde onların illaki müslüman olması konusunda bir baskıya maruz bırakmadığını bunun neticesi olarak Hıristiyan timar sahiplerinden çok az kişinin ihtida ederek müslüman olduğunu ortaya konulmuştur.

Rumeli de Türkler, Hıristiyan mahallelerden ve köylerden ayrı yerlerde yerleşim birimleri oluşturmuşlardı. Eğer Osmanlı Devleti'nin halkı zorla

İslamlaştırma gibi kesin bir politikası olsaydı Anadolu'dan götürdüğü Müslüman Türk halkı Hıristiyan köy ve mahallelere yerleştirirdi.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında bir İslamlaştırma sürecine girmediğini, bununla birlikte ihtida eden kişileri desteklediği ve bir takım imtiyazlar verdiğini görmekteyiz. Bu demek değildir ki İslamiyet'i seçmeyen kişiler hak ve özgürlükten yoksun olacaktı, aksine herkesin dinini istediği gibi yaşaması, ibadetlerini yerine getirebilmesi için geniş imtiyazlar bahsetmişlerdir. Hiçbir kimse rızası olmadan müslüman edilmemiştir

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Malzemeleri:

- BOA, MAD 16 H.882(M.1477-1478) Tarihli Vulçitrin Livasi Mücmel Defteri
BOA, MAD 10, H.859(M.1454- 1455) Tırhala Sancagi Timar Defteri
BOA, MAD 508, H.875 Tarihli Mufassal Timar Tevcih Defteri
BOA, MAD 525 II. Murad Devri Timar Defteri
BOA, TD 20, H.890 tarihli Üsküdar, Kızılagaç Prevadi, Dimetoka, Ergene nahiyelerinin nüfus ve hasılatlarını gösterir mufassal defter
BOA, MAD 66, H.871 (M.1466-1467) Tarihli Rumeli'nin Has ve Zeamet ve Timarlarını Gösterir İcmal Defteri
BOA, TD 5 H: 882(1477-1478) Tarihli Sancak-i Vilayet-i Hersek Defteri
BOA, TD 4, H.881 (M.1476)Fatih Devri Pirlepe, Köprülü, Kirçeva ve Kalkandelen nüfus ve hasılatını gösterir defter
BOA, TD 16M Liva-i Semendre , Brevenik kazalarının timar ve zeametlerini gösterir defter
BOA, TD 1M, H.835(1431-1432) Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid Muallim Cevdet Yazmaları nr.0.76(MC 0.79) 1469 Tarihli Bosna, Hersek, Yelec vilayetlerini ihtiva eden Mücmel Defter

2. Kitap ve Makaleler

- AKGÜNDÜZ, Ahmed ,**Osmanli Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, I.Kitap, Fey vakfi yay., Istanbul 1990.
- BARCAN, Ömer Lütfi “894(1488-1489) Yili Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançolari”, **Belgeler**, C.I, Sayi:1, 1964.
- Cami(Baykurt) , **Osmanli Ülkesinde Hıristiyan Türkler**, Istanbul 1932
- ÇETİN Osman, **Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları**, T.T.K., Ankara 1994.
- DUKA, Ferit ,“XV.-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gıdisatı Üzerine Gözlemler”, **XI. Türk Tarih kongresi**, C.IV, 1990..
- ERCAN, Yavuz ,“Devsirme Sorunu, Devsirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türklesme ve İslamlaşmaya Etkisi” **Belleten**, 50, 198.
- , “Osmanli Devleti’nde Müslüman Olamayan Topluluklar (Millet Sistemi), **Osmanli**, C.IV.
- GIBBONS, Herbert Adams, **Osmanli İmparatorluğu’nun Kuruluşu**, 21. Yüzyıl yayını Ankara 1998.
- GÖKBİLGİN , Tayyib,**XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Pasa Livasi Vakıflar- Mülkler- Mukataalar**, Istanbul 1952.
- HÖKELEKLI, Hayati, **Din Psikolojisi**, Ankara 1993.
- İbn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler**, Haz: İsmet Parmaksızoglu, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Istanbul 1993.
- İNALCIK ,Halil, “Arnavutluk” maddesi, **EI**, I.
- , “Osmanli Döneminde Balkanlar Üzerinde Yeni Araştırmalar”, **Tarihte Güney-Dogu Avrupa : Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve sorunları**, Ankara 1999.
- , “Stefan Dusan’dan Osmanli İmparatorluguna”**Fatih Devri Üzerine Tetkik ve Vesikalar**, T.T.K.Ankara 1987.
- ISKENDER HOÇI, “Galata’nin Osmanlılara Teslimi”, **TOEM**, C.5-6.
- KALESI, Hasan, “Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaşma”, **I.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi**, S:10-11, 1979-198/, Istanbul 1981.
- KRCSMARİK, J., “Bosna-Hersek” **I.A.**,C.II.
- MEHMED NESRI, **Kitab-i Cihannüma.**, C.I ,Haz: Faik Resit Unat-M. Altay Köymen,T.T.T, Ankara 1967.
- OSTROGORSKY, Georg ,**Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret İsilan, T.T.K. yay., Anakara 1991.

- Ruhi Çelebi, **Tevarih-i Al-i Osman**, Haz: Halil Erdogan-Yasar Yücel, **Belgeler**, sXIV/18, Ankara 1992.
- SERTOGLU, Mithat “Nevmüslim”, **Osmanli Tarih Lugati**, Enderun Kitabevi, Istanbul 1986.
- SELÇUK, Hava, **Rumeli’de Osmanli Iskân Siyaseti(1299-1481)** , Kayseri 2002, (Basilmamis doktora tezi)
- SAHIN, Ilhan”XV. Ve XVI. Yüz Yilda Sofya-Filiba-Eski Zagra ve Tatar Pazarı’nin Nüfus ve Iskân Durumu”, **Türk Dünyasi Arastirmalari**, S: 48, Haziran 1987.
- TRUHELKA,Ciro, “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi ve Esaslari”, Tercüme: Köprülüzade Ahmet Cemal, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuasi**, Istanbul 1931.
- UZUNÇARSILI, I. Hakki **Osmanli Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teskilati**, T.T.K., Ankara 1988.
- YÜKSEL, Hasan, “Haci Ivaz Pasa’nin Vakiflari”**, Türk Yurdu, **S:148-149, 1999-2000**

DIPNOTLAR

- ¹ Hayati Hökeleki, **Din Psikolojisi**, Ankara 1993, s.290.
- ² Hökeleki, **a.g.e.**, s.293 vd.
- ³ Yavuz Ercan, “Devsirme Sorunu, Devsirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türklesme ve Islamlasmaya Etkisi” **Belleten**, 50, 198, s.679-725.
- ⁴ (Galata zimmilerine verilen ahidnamede “Ve bir kafiri rizasi olmadan Müslüman etmeyeler” ibaresi bulunmaktadır.) Iskender Hoçi, “Galata’nin Osmanlilara Teslimi”, **TOEM**, C.5-6, s.52-53.
- ⁵ Halil Inalcik, “Osmanli Döneminde Balkanlar Üzerinde Yeni Arastirmalar”, **Tarihte Güney-Dogu Avrupa Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunlari**, Ankara 1999, s.17-18.
- ⁶ Ibn Bibi, **El-Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye**, C. II, Haz: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanligi yay, Ankara 1996, s. 160-164; Cami(Baykurt) , **Osmanli Ülkesinde Hristiyan Türkler**, Istanbul 1932, s. 113-114.
- ⁷ Mehmed Nesri, **Kitabi Cihannüma.**, C.I ,Haz: Faik Resit Unat-M. Altay Köymen,T.T.T, Ankara 1967, s.165.
- ⁸ **Ibn Batuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler**, Haz: Ismet Parmaksizoglu, Milli Egitim Bakanligi Yay., Istanbul 1993, s.48-49(Ibn Batuta Iznik’i “hemen hemen bosalmis, evlerinin çogu bos durmakta ve sehirde sadece sultanin askerlerinden bir kısmi oturmakta idi” seklinde tasvir etmektedir.)
- ⁹ Herbert Adams Gibbons, **Osmanli Imparatorlugu’nun Kurulusu**, 21. Yüzyil yayini Ankara 1998, s.271.
- ¹⁰ Halil Inalcik, “Arnavutluk” maddesi, **EI, I** s.652.
- ¹¹ BOA, TD 5, Inalcik, “Stefan Dusan’dan Osmanli Imparatorlugu’na“**Fatih devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar**, T.T.K., yay, Ankara 1987., s.154.

- 12 Hasan Kalesi, "Türkler'in Balkanlara Girişi ve İslamlaşma", **I.Ü. Tarih Enstitüsü Dergisi**, S:10-11, 1979-198/, İstanbul 1981, s.188-189.
- 13 Inalcik, **Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, T.T.K. Yay., Ankara 1952, s.96.
- 14 Ferit Duka, "XV.-XVIII. Yüzyillarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidisatı Üzerine Gözlemler", **XI. Türk Tarih Kongresi**, C.IV, 1990, s.1693.
- 15 Inalcik., "Arnavutluk" maddesi, **EI, I**, s.651-652.
- 16 Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Isiltan, T.T.K. yay., Ankara 1991, s.250-251.
- 17 Krcsmarik, J., "Bosna-Hersek" **I.A.,C.II**, s.730.
- 18 Ercan, **a.g.m.**, s.702.
- 19 Ciro Truhelka, "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi ve Esasları", Tercüme: Köprülüzade Ahmet Cemal, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, İstanbul 1931, s.57.
- 20 **a.g.m.**, s.58-59.
- 21 BOA, MAD 10, vr.236.
- 22 I. Hakkı Uzunçarsili, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teskilati**, T.T.K., Ankara 1988, s.28-29.
- 23 Mithat Sertoglu, "Nevmüslim", **Osmanlı Tarih Lugati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.237.
- 24 Osman Çetin, **Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları**, T.T.K., Ankara 1994, s.102-103; Hasan Yüksel, "Hacı İvaz Pasa'nın Vakıfları", **Türk Yurdu**, S:148-149, 1999-2000, s.281.
- 25 Geniş bilgi için bkz. Hava Selçuk, **Rumeli'de Osmanlı İskân Siyaseti(1299-1481)**, Kayseri 2002, (Basilmamış doktora tezi)
- 26 İlhan Şahin, XV. Ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zagra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S: 48, Haziran 1987, s.253.
- 27 BOA, MAD 544, s.282; BOA, TD 4, s.678; BOA, TD 16M, s.102.
- 28 BOA, TD 4, s.754.
- 29 BOA, MAD 544, s.278; BOA, TD 4, s.672; BOA, TD 16M, s.47-48.
- 30 BOA, MAD 544, s.279; BOA, TD 4, s.668; BOA, TD 16M, s.8
- 31 BOA, TD 4, s.779-780
- 32 BOA, TD 20,s.142; Tayyib Gökbilgin, **XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Pasa Livası Vakıflar -Mülkler -Mukataalar.**, İstanbul 1952 s.,283.
- 33 Ahmed Akgündüz,**Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, I.Kitap, Fey vakfi yay., İstanbul 1990. s.398.
- 34 Inalcik, "Stefan Dusan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na" **Fatih devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-I**, T.T.K., Yay., Ankara 1987.
- 35 BOA, MAD 16, vr.48a.
- 36 BOA, MAD 16, vr.53b.
- 37 BOA, MAD 16, vr.5b.
- 38 BOA, MAD 66, vr.75a.
- 39 BOA, MAD 66, vr.78b.
- 40 BOA, MAD 66, vr.41a.
- 41 MC .0.76, vr. 55b, 58b, 60b, 67b, 68a, 74b, 80a, 82b, 82b, 86a, 86b.
- 42 BOA, MAD 508, s. 40, 129, 142, 170, 171.
- 43 BOA, TD 1M, vr.14b.
- 44 BOA, TD.1M, vr.61b.

- 45 BOA, TD 1M, vr.63b.
46 BOA, TD.1M, vr.112b.
47 BOA, TD.1M, vr.22a.
48 BOA, TD 1M, vr.10b.
49 BOA, MAD 525, s.59.
50 Ömer Lütfi Barkan, “894(1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançolari”, **Belgeler**, C.I, Sayı:1, 1964, s. 12-13.
51 Inalcik, “Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerinde Arastirmalar” **Tarihte Güney-Dogu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunlari**, Ankara 1999, s.21.